

РОЛЬ ПАСІОНАРНОСТІ В КОНСОЛІДАЦІЇ СУСПІЛЬСТВА

А. О. Овчаров, м. Київ

Розглядається феномен пасіонарності та його психологічний вплив на консолідацію суспільства. Аналізується прояв пасіонарності на різних рівнях і типологія особистостей з різними рівнями пасіонарності. Досліджується залежність пасіонарної напруги від соціально-психологічних чинників. Констатується наявність кризового стану в українському суспільстві щодо пасіонарної активності в різних суспільних сферах.

Ключові слова: пасіонарність, пасіонарна напруга, пасіонарна індукція пасіонарії, субпасіонарії.

Проблема. Консолідація будь-якої соціальної групи незалежно від сфери її діяльності – це завжди енергоінформаційний процес. Його основним генерувальним елементом є особистості, яким властивий значно вищий рівень психічної енергії порівняно з енергетичним потенціалом їхнього оточення. За наявності особистостей з високим рівнем енергетики в певній суспільній сфері виникає ефект психологічного резонансу, наслідком якого є гуртування навколо таких особистостей однодумців і послідовників та їхня висока соціальна активність і результативність. У такій сфері відбуваються бурхливі процеси внутрішньої консолідації, генеруються ідеї, розробляються проекти і технології. Другою стороною таких процесів є зовнішня експансія, яка виявляє себе в намаганні активних членів високоенергетичної спільноти поширювати свій вплив за межі даної соціальної сфери – політичної, економічної, наукової чи культурної. Натомість брак у суспільстві особистостей з високою енергетикою гальмує суспільні процеси, результатом чого стає низька соціальна динаміка. Громадяни, не отримуючи зовнішніх енергетичних імпульсів, не мають відповідної мотивації до дії, їхня діяльність позбавлена наснаги та бажання об'єднувати зусилля. Такому суспільству притаманні деконсолідаційні тенденції, соціальна пасивність та культивування споживацьких цінностей.

Мета статті: дослідження феномена пасіонарності як соціально-психологічного чинника суспільної консолідації, висвітлення причин виникнення пасіонарної напруги та механізмів її впливу на різні суспільні процеси.

Будь-які системи, у тому числі і соціальні, упродовж досить тривалого часу свого існування поступово втрачають внутрішню енергію. Якщо немає надходження енергії ззовні, така система здебільшого деградує; у ній проявляється тенденція до саморуйнування. У соціумі, який довгий час перебував у стані ізоляції, був позбавлений права на самовизначення, не мав при цьому механізмів реального самоуправління та елементів громадянського суспільства, розвиваються деструктивні процеси послаблен-

ня та втрати стійких зв'язків, що звичайно утримують соціальну структуру суспільства. Перелічені складові, безперечно, негативно впливають на консолідацію соціуму в різних сферах його життя.

Крім структурних особливостей, які відображають статичну складову соціального середовища, на консолідаційні процеси впливають ще й функціональні особливості, пов'язані із соціальною динамікою. Рівень соціальної динаміки в суспільстві відображає стан його психологічної енергетики, яка відповідно залежить від низки різних чинників. Одним із таких значущих чинників є *соціальна пасіонарність* – поняття, уведене в обіг Л. М. Гумільовим [1]. Феномен пасіонарності він намагався пояснити надлишком в особистості певної “біохімічної енергії”. Власне, термін “пасіонарність” походить від латинського аналога “passio” – пристрасть, жага, потяг. В англійській мові як еквівалент цього терміна використовують слово “drive”. Крім низки значень, пов'язаних з керуванням технікою, воно має, як це стверджує Оксфордський словник сучасної англійської мови (1984), ще й інше значення – “енергійність”, “сила”, “стремління”, “цілеспрямованість”. У сучасному слензі термін “драйвовий” стосовно людини означає “активний”, “дійовий”, “завзятий”. У певному розумінні це поняття визначає особистість, наділену певною харизмою, здатністю притягувати до себе, вести за собою, впливати на інших.

Досліджуючи феномен пасіонарності, дослідники найчастіше виокремлюють біогенетичний, психофізичний, загальнопсихологічний, диференційний, психоаналітичний, гендерний, психолого-педагогічний підходи як чинники особистісної поведінки [2]. Пасіонарність розглядають як багатоаспектне явище, що виявляє себе у формі зростання соціальної активності окремих особистостей, груп і навіть таких великих спільнот, як етноси і нації.

У різні історичні періоди в суспільстві виникала певна критична маса пасіонарних особистостей у різних сферах діяльності – політиці, науці, мистецтві тощо, які й спричиняли виникнення *ефекту пасіонарної напруги* та пов'язаний з нею стрибок активності. Залежно від індивідуальних особливостей пасіонарних особистостей їхній вплив на суспільні процеси супроводжувався як конструктивними, так і деструктивними діями.

Вплив пасіонарної особистості на оточення Л. М. Гумільов пояснює виникненням *ефекту пасіонарної індукції*, коли в умовах безпосереднього контакту з аудиторією пасіонарній “заряджає” своєю енергією інших людей. Прикладами такої індукції можуть бути власний приклад командира на полі бою, промова політичного лідера на мітингу, виступ відомого співака або творчого колективу на сцені, релігійна проповідь тощо. До результатів пасіонарної індукції можна віднести: створення великих імперій зусиллями таких харизматичних особистостей, як Олександр Македонський, Юлій Цезар, Чингісхан, Наполеон Бонапарт, Петро I; правління тоталітарних вождів – Леніна, Сталіна, Муссоліні, Гітлера, Франко, Мао Цзедуну, Кім Ір Сена, Фіделя Кастро; героїчні вчинки

національних провідників, наприклад Жанни д'Арк, Мініна та Пожарського, Богдана Хмельницького, Махатми Ганді, Джузеппе Гарібальді; створення мистецьких шедеврів – творів живопису, літератури, музики; започаткування наукових шкіл та напрямів такими авторитетами, як Декарт, Ньютон, Коперник, Лінней, Дарвін, Бор, Капіца, Ландау.

Вияви пасіонарної напруги в суспільстві характеризуються певною неоднорідністю і несинхронністю, а її рівень і залежить від низки чинників. До таких чинників слід, зокрема, віднести: наявність екстремальної ситуації, яка формує соціальний запит на пасіонаріїв певного типу; ідею, в основі якої можуть лежати релігійні, національні, расові, економічні та інші чинники; втрату енергетики етносом, що завершив певний еволюційний цикл (від зародження до розпаду).

Пасіонарність має певну послідовність градацій. Найвищий ступінь пасіонарності Л. М. Гумільов приписує самовідданим людям, тим, хто здатний “жертвувати собою і своїм потомством, яке або не народжується, або яким повністю нехтують заради ілюзорних жадань: честюлюбства, пихатості, гордині, пожадливості, ревнощів та інших пристрастей” [1, с. 38]. Як ілюстрацію Гумільов досліджує мотивацію відомих історичних постатей. До пасіонаріїв найвищого ступеня він відносить, наприклад, тих видатних політичних діячів, які заради своїх пристрастей готові пожертвувати всім, навіть собою. Більшість таких пасіонаріїв за своїм світоглядом є ідеалістами. Далі за шкалою (нижче) розташовуються пасіонарії “меншого напруження”. Усі вони також ідеалісти: одні спрямовані до успіху, інші – до ідеалу знань і творчості. Адже справжній учений має один смислотвірний мотив діяльності, а наука, та й мистецтво, як відомо, “вимагають жертв”. Але жертви ці безкровні: “маючи невисоку пасіонарність і достатні здібності, люди самопрезентуються в галузях, не пов'язаних з ризиком: у мистецтві, науці, викладанні і технічних винаходах” [1, с. 41]. Дещо нижчий рівень пасіонарності виявляється в особистостях, які шукають успіху, ризикуючи для цього часом життям, а саме в прагматиків-авантюристів. Мінімальна пасіонарність в енергійних людей, які прагнуть облаштувати своє життя, нічим не ризикуючи.

Пасіонарність – величина векторна. Цей вектор має протилежний напрям щодо вектора інстинкту самозбереження – індивідуального та видового [там само, с. 316].

Непасіонаріїв, тобто всю іншу і значно більшу частину людства, Гумільов розділив на дві численні групи: гармонійних людей і субпасіонаріїв. На його думку, у складі етносу майже завжди є категорія осіб з “негативною пасіонарністю”. Це субпасіонарії, чия “пасіонарність менша, ніж імпульс інстинкту” [там само, с. 41]. Субпасіонарність виявляється в нездатності стримувати інстинктивні жадання (ідеться про вітальні потреби), паразитизмі, недостатній турботі про потомство. Цей останній прояв робить субпасіонаріїв дуже схожими на пасіонаріїв, а безвольність та егоїзм – на їхніх антиподів. Гасло субпасіонаріїв – “жити

для себе” [там само, с. 276]. Це особи із споживацькою психологією, антисоціальні і аморальні. Субпасіонарії – це люди нетворчі, непрацездатні, емоційно і розумово пасивні. Світовідчуття субпасіонаріїв не розвивається, бо воно є байдужість. Гумільов виділяє дві групи субпасіонаріїв: більш адаптивних (нездатних регулювати жадання) і пасивних, близьких до явної патології (нездатних задовольняти жадання).

Існує ще одна велика і важлива група людей – з нульовою пасіонарністю, або гармонійних. Вони “не холодні” і “не гарячі”. Характеризуються здатністю до повноцінної адаптації до середовища, але не проявляють підвищеної цілеспрямованої активності, властивої пасіонаріям. Імпульс пасіонарності гармонійних осіб урівноважений інстинктом самозбереження. Люди такого складу – украй важливий елемент, ядро етносу. Вони відтворюють його, стримують спалахи пасіонарності, примножують матеріальні цінності Вони цілком можуть обходитися без пасіонаріїв до того часу, поки не з’явиться зовнішній ворог. Це, власне, звичайні, прості люди, не обтяжені інтелектом. Ідеалом такої особи є панування посередності. Для гармонійних людей характерне людинолюбство, поборжливості ставлення до людських слабкостей. Патріотизм – жертвна любов до традицій далекого минулого, властива пасіонаріям, у гармонійних осіб замінюється “наталізмом” – любов’ю до рідної природи [1, с. 203]. Усереднена “фізіономія” гармонійної людини – це тихий обиватель, адаптований до біоценозу ареалу.

Враховуючи вищевикладене, властивості *пасіонарність* – *гармонійність* – *субпасіонарність* можна співвіднести за шкалою адаптивності, де корелюючою буде послідовність *деадаптація* – *адаптація* – *нададаптація*. Пасіонарії характеризуються високою загальною психічною активністю та емоційністю. Пасіонарність є соціально значущою акцентуацією характеру. Пасіонарій – ентузіаст, подвижник, фанатик, страждальник. Рівень пасіонарності вирішальним чином впливає на спрямованість особи. Пасіонарність – це здатність змінювати навколишнє середовище і самого себе, потреба в подоланні. Пасіонарії характеризуються домінуванням потреб самоактуалізації, а субпасіонарії – переважанням вітальних потреб. Підтвердження цього є феномен “пасіонарної” індукції, описаний Гумільовим. Гармонійні особи, які опиняються в середовищі слабопасіонарних або пасіонарних людей, легко “індукуються” надлишком енергії пасіонарних осіб.

Цікавою в контексті досліджуваної проблеми видається типологія пасіонарних осіб, запропонована Л. М. Гумільовим і К. П. Івановим [2]. Серед виділених ними типів – пророки, творчі особистості, вчені, ділові люди, авантюристи і честолюбці.

Згідно з теорією пасіонарності вся етнічна історія пов’язана з поступовим витрачанням пасіонарної енергії і відповідно пониженням перетворювальних можливостей етносу. Причому в різні періоди історії етнос по-різному реагує на своїх героїв-пасіонаріїв. Якщо в періоди піднесення

пасіонарності герої стають визнаними і шанованими лідерами суспільства, то в періоди пасіонарного спаду вони сприймаються як “збурники спокою” і стають “білими воронами” або “персонами нон-грата”.

Енергетичні сплески пасіонарності найчастіше спостерігаються в періоди різких соціальних трансформацій, коли в суспільстві виникає запит на особистості, яких умовно можна назвати “кріззовими менеджерами”. Свою роль такі особистості вбачають у розв’язанні проблем неадекватного управління. У новітній історії до таких особистостей слід, зокрема, віднести політиків Ф. Рузвельта, Ш. де Голля, Ден Сяопіна, Лі Куан Ю, кожен, яких в умовах політичної та економічної депресії зміг мобілізувати свою націю для виходу з кризи та запропонувати стратегію розвитку суспільства.

Аналогічні “викиди” пасіонарної енергії відбуваються і в інших суспільних сферах. Прикладами можуть слугувати розквіт неореалістичного напрямку в італійському кіно (Л. Вісконті, В. де Сіка, Р. Росселліні та ін.), вплив на сучасну музичну культуру англійської групи “Бітлз”. Здійснювати психологічний вплив на масову свідомість та викликати пасіонарне піднесення здатні герої спортивних змагань, такі як бразильський форвард Пеле, боксери Мохамед Алі, брати Клички. У мистецтві і спорті пасіонарність часто набуває такої форми, як вираження емоційного захоплення та підтримки у вигляді створення “фан-клубів”, які є прикладом консолідації прихильників та послідовників окремих яскравих особистостей або колективів – чи то творчих, чи спортивних.

Засоби масової інформації, впливаючи на стан масової свідомості та громадську думку, здатні виступати в ролі регулятора рівня пасіонарної енергії. Цілеспрямоване подання інформації відповідного змісту та форми, орієнтоване на конкретну цільову аудиторію, може викликати сплески енергії як конструктивної, так і деструктивної спрямованості в особистостей та соціальних спільнот з високим рівнем внутрішньої енергетики, а відтак передавати пасіонарні імпульси соціальному середовищу (індукувати їх). Ідеться, власне, про емоціо- та мотивогенність, що є “властивістю, яка характеризує можливість й механізми впливу середовища на почуттєво-мотиваційну сферу суб’єкта, модулюючи його активність, ...примушуючи і заохочуючи, поглинаючи і занурюючи його в діяльність” [4, с. 73].

Об’єктивний аналіз стану українського соціуму показує, що більшість осіб з високим рівнем енергетики концентрується в таких сферах діяльності, як бізнес, влада, кримінал, творчість (переважно сценічна – кіно, театр, поп-музика, шоу-бізнес) та спорт. У політичній сфері пасіонарні особистості здатні виконувати як консолідаційну роль, пов’язану зі здатністю створювати зразки поведінки для інших членів групи, організації чи суспільства в цілому, так деконсолідаційну (деструктивну), спрямовану на протистояння та розкол суспільства, що в результаті призводить до його дезінтеграції. Натомість релігія, представлена низкою християнських конфесій, набула в наш час форми звичного ритуалу, де немає місця

пророкам і еретикам. Поодинокі приклади новоявлених громад на чолі з харизматичними пастирями в цілому не впливають на суспільну свідомість. Тим більше, що досить часто за зовнішньою харизмою приховуються цілком користолюбні, корисливі або патологічні схильності.

Висновки. Пасіонарність особистості або соціальної групи є важливим соціально-психологічним чинником їхньої консолідації задля досягнення поставленої мети. Історія будь-якого суспільства свідчить, що наявність у ньому великої кількості пасіонарних особистостей веде до посилення пасіонарної напруги. Цей феномен може бути причиною як конструктивних, так і деструктивних наслідків. У першому випадку пасіонарна напруга дає енергетичний поштовх до стрімкого прогресу в науці, мистецтві, виробництві, у другому ж може спричинитися до зростання агресії, насильства, релігійної і расової нетерпимості, утворення тоталітарних структур, що виливається у війни, революції та прояви геноциду.

Зменшення кількості пасіонаріїв у суспільстві призводить до зниження енергетики соціуму на мікро- та макрорівнях, наслідком чого стає системна криза, що охоплює всі суспільні сфери. Намагання багатьох експертів пояснювати сутність кризових явищ економічними причинами пов'язане, на нашу думку, з нерозумінням того, що економіка є все ж таки похідною від психології – індивідуальної та групової.

Література

1. *Гумилёв Л. Н.* Сочинения. Этногенез и биосфера Земли / Л. Н. Гумилёв. – М. : МИШЕЛЬ и Ко, 1993. – 495 с.
2. *Гумилёв Л. Н.* Классификация людей по пассионарно-аттрактивному принципу [Электронный ресурс] / Л. Н. Гумилёв, К. П. Иванов. – Режим доступа : <http://gumilevica.kulichki.net/fund/fund03.htm>
3. *Васютинська О. Г.* Дослідження особистісної пасіонарності в сучасній психології / О. Г. Васютинська // Вісник Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова. – 2012. – Т. 17. – Вип. 5. – С. 13–19.
4. *Фролов П. Д.* Середовищні чинники розвитку особистості і суспільства в соціально-економічній сфері: час зміни парадигми / П. Д. Фролов // Проблеми політичної психології та її роль у становленні громадянина Української держави : зб. наук. праць / Асоц. політ. психологів України; Ін-т соц. та політ. психології НАПН України. – К. : Міленіум, 2011. – Вип. 11. – С. 65–75.

Овчаров А. А. Роль пассионарности в консолидации общества

Рассматривается феномен пассионарности и его психологическое влияние на консолидацию общества. Анализируется проявление пассионарности на разных уровнях и типология личностей с разными уровнями пассионарности. Исследуется зависимость пассионарного напряжения от социально-психологических факторов. Констатируется наличие кризисного состояния в украинском обществе относительно пассионарной активности в разных общественных сферах.

Ключевые слова: пассионарность, пассионарное напряжение, пассионарная индукция, пассионарии, субпассионарии.